

УДК 334.7.01:637.1

В. К. Гаркавко, Т. В. Копійка*Національний університет харчових технологій, м. Київ***ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
ВІТЧИЗНЯНОЇ МОЛОКОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ ШЛЯХОМ
ПОШИРЕННЯ СІЛЬГОСПКООПЕРАЦІЇ**

Досліджено діяльність контрольних союзів молочно-молочарських господарств, розпочату в економічно розвинених країнах світу на межі XIX–XX ст., зокрема фактори підвищення продуктивності молокопереробної галузі. Особливо підкреслено вагомий науковий внесок у дослідження молочно-молочарської кооперації видатного економіста-аграрія М. М. Кажанова – першого директора Українського НДІ економіки й організації сільського господарства.

Ключові слова: контрольні союзи, молочно-молочарська кооперація, фактори продуктивності молокопереробної галузі, сільськогосподарська економія.

Исследована деятельность контрольных союзов молочных хозяйств, начавшаяся в экономически развитых странах мира на рубеже XIX–XX вв., в том числе факторы повышения производительности молочноперерабатывающей отрасли. Особенно подчеркивается весомый научный вклад в исследование молочной кооперации выдающегося экономиста-агрария Н. Н. Кажанова — первого директора Украинского НИИ экономики и организации сельского хозяйства.

Ключевые слова: контрольные союзы, молочная кооперация, факторы производительности молочноперерабатывающей отрасли, сельскохозяйственная экономия.

To investigate the activity of control units dairy farms, which started in markets of developed countries in XIX–XX century, particularly in the part of factors to increase productivity dairy processing industry. Particularly emphasized important scientific contribution to the study of dairy cooperatives eminent scientist of agricultural economy N. N. Kazhanov — first director of the Ukrainian SRI of Economics and Organization of Agriculture.

Keywords: control units, dairy cooperation, factors to increase productivity dairy processing industry, agricultural economy.

Дослідження проблем сталого економічного розвитку вітчизняної молокопереробної галузі передбачає вивчення історичного досвіду сучасного рівня розвитку агропромислового комплексу в розвинених індустріально-аграрних країнах, включаючи розвиток сільгоспкооперації в галузі. Актуальність зазначеної теми обумовлена як пошуком шляхів виходу зі складного становища, в якому зараз перебуває вітчизняна молокопереробна галузь, так і природним прагненням українських селян (діяльність яких зараз вимушено звужена до простого здавання молока за невинновданно низькими розцінками молокопереробним підприємствам) до фермерства і кооперування для отримання якомога більших доходів зі своїх господарств. Тому розвиток молокопереробної галузі в Україні в умовах ринкових трансформацій нагально потребує вирішення проблем збільшення ефективності її виробництва та реалізації продукції на основі детального дослідження методологічних засад як у сфері сільгоспкооперації загалом, так і в галузевому напрямку зокрема. Стосовно останнього дуже цікавим прикладом успішного розвитку сільгоспкооперації в молокопереробній галузі в європейських країнах (а почасти і в Україні) в історико-економічному ракурсі розглядуваної проблеми є контрольні союзи молочно-молочарських господарств.

Контрольні союзи молочарських господарств почали формувати в 70-х рр. XIX ст. у Данії, згодом – у Швеції [4–6]. Вони набули поширення й в інших країнах (у Данії їх кількість зросла із 2 (1875) до 390 (1904); у Швеції – із 1 (1898) до 273 (1904); у Норвегії – із 1 (1898) до 160 (1904); у Німеччині – із 1 (1897) до 63 (1904); у Фінляндії – із 1 (1899) до 20 (1904) [9; с. 3]). Значного поширення контрольні союзи молочарських господарств на межі XIX–XX ст. набули в окремих регіонах Російської імперії, Польщі [2, с. 811; 3, с. 1–4; 8, с. 592–593, 601–602; 9, с. 1–11; 10, с. 1–7]. Г. М. Голуб у своєму дослідженні [7] зазначав, що в західноукраїнських землях, які входили тоді до складу Австро-Угорщини, молокопереробна кооперація була дуже поширена.

За формою організації контрольні союзи являли собою кооперативи [4, с. 75; 6, с. 17] і були різновидом суспільної взаємодопомоги селянам. У кінці XIX – на початку XX ст. питання організації контрольних союзів вивчали такі економісти-аграрії, як К. А. Вернер (Росія), М. М. Кажанов (Росія, Україна; перший директор Українського НДІ Економіки й організації сільського господарства в м. Харкові – з 1928 по 1929 рр.), Г. Буер, К. Вульф (Данія), Н. Ханссон (Швеція), Т. Брінкман, К. Гессель (Німеччина), Х. Ротшильд (Франція) [1–3; 8–10] та ін.

Як зазначав М. М. Кажанов, поширення контрольних союзів молочарських господарств на межі XIX–XX ст. було обумовлено загостренням конкуренції на світових ринках. Із розширенням ринку молочної продукції дрібні фермери висловили бажання просувати свою продукцію на ширший ринок. Так почалося формування кооперації зі збуту продукції. У той же час розширення ринку висунуло до виробників молочної продукції певні вимоги як щодо її асортименту, так і стосовно якості (оскільки згідно з умовами світових ринків молочна продукція, зокрема вершкове масло, повинна бути найвищого гатунку, що не могли гарантувати дрібні виробники). Усі вищеперелічені факти обумовили потребу в організації виробничої кооперації. Необхідність же залучення позикових коштів на пільгових умовах сприяла формуванню кредитної кооперації, яка залучала до сільського господарства сторонні капітали. Постійна ж потреба в оборотних коштах, їх регулярне подорожчання виявили залежність господарників від торговців. Так була сформована споживча кооперація [4, с. 75; 9, с. 11–12].

Головним завданням контрольних союзів Н. Ханссон і К. Вульф називають створення умов для ефективного ведення молокопереробної справи [3, с. 13, 14–15, 16; 10, с. 13], для чого необхідно здійснювати об'єктивний, неупереджений контроль. Контролювати якість продукції повинен спеціаліст зі спеціальною підготовкою і певним кваліфікаційним рівнем – контроль-асистент. До основних обов'язків контроль-асистента як особи, спеціально запрошеної (найнятої товариством за платню), а також неупередженої можна віднести: точне визначення кормових раціонів для худоби; збирання проб окремих удоїв кожної корови з обов'язковим періодичним зважуванням молока; визначення жирності молока за певними науковими методиками за допомогою спеціального обладнання; ретельне й сумлінне здійснення обліку із занесенням результатів до спеціальних книг й рахункових формулярів контрольного товариства [5, с. 24; 9, с. 18–21].

Усю організацію і діяльність контрольних союзів здійснювали на основі статутів, типових для різних країн.

Як зазначали дослідники датських і шведських контрольних союзів Г. Буєр і Н. Ханссон, а разом з ними і вітчизняний дослідник М. М. Кажанов, для виявлення реальної продуктивності молочної худоби дані союзи здійснювали ретельний облік таких факторів, як: 1) кількість молока; 2) його жирність; 3) споживання худобою кормів і кормовий раціон [8, с. 591; 9, с. 7, 14; 10, с. 6]. Зокрема, на думку М. М. Кажанова, «практика роботи контрольних союзів за різних обставин – залежно від економічних умов, умов ринку – висуває як головний якийсь один фактор, залишаючи інші в тіні, і тільки в регіонах із розвиненим кооперативним маслоробством всі три фактори рівноцінні. Це вказує на безпосередній зв'язок контрольних союзів із напрямком тваринництва того чи іншого регіону, напрямком, що залежить від загальних економічних умов» [9, с. 9].

«Однак, – як писав далі М. М. Кажанов, – питання про те, які моменти визначають продуктивність молочної корови, не можна вважати ще строго встановленим й саме визначення легко виконуваним» [Там само, с. 14]. Тому вказані чинники досліджували в їх органічному функціональному взаємозв'язку. Кількість одержаного молока вимірювали з урахуванням його жирності (в практику дослідження продуктивності молочних корів було запроваджено термін «жировизначення» [8, с. 591]). Водночас абсолютна кількість молока і його кінцева жирність (масловиробництво) як вихід готової продукції зіставляли зі спожитим кормом з урахуванням його раціону як ресурсовитратами. Так вимірювали своєрідну ресурсовіддачу в молочарській галузі даного виду кооперування, оскільки, як писав М. М. Кажанов: «не завжди корову, котра доставляє більший вихід масла, можна відмітити як високопродуктивну; вона, дивлячись по продуктивності, може потребувати відповідно більшої затрати корму, ніж така корова, котра дає масла, хоча й менше, але й значно менше потребує й корму» [9, с. 15–16]. Тому з метою зведення до єдиного стандарту різноманітних кормових складників доводилося встановлювати співвідношення їх цінності в єдиному кормовому раціоні. «В результаті цієї роботи була встановлена так звана кормова одиниця, з котрою порівнюються усі окремі кормові засоби. Під кормовою одиницею, як прийнята вона датськими контрольними союзами, розуміють відому кількість того чи іншого корму, котра може замінити в кормовому раціоні фунт зернового або взагалі сильного корму» [Там само, с. 26–27]. Саме датські контрольні союзи першими розробили таблицю кормових одиниць та правила її застосування [Там само, с. 35–39].

Ретельно дослідивши досвід датських контрольних союзів у підвищенні продуктивності виходу готової молочної продукції шляхом вдалого і грамотного застосування вищерозглянутих факторів виробництва у молочарстві, М. М. Кажанов рекомендував у процесі виведення племінної худоби перш за все звертати увагу не на зовнішні ознаки та створення певного екстер'єру, форм, племінних якостей тощо, а на підвищення продуктивності, оскільки реалізація продуктів тваринництва дає завжди більший дохід порівняно з продажем племінних тварин [Там само, с. 14].

На основі праць дослідників діяльності датських і шведських контрольних союзів молочнотоварних господарств Г. Буєра та Н. Ханссона [Там само, с. 1; 10] М. М. Кажанов вважав ці союзи кооперативами, об'єднаними виробництвом

певних видів молочарської продукції на науково обґрунтованій агрономічній, технологічній й економічній основі з метою досягнення найвищих показників якості цієї продукції і в яких саме виробництво орієнтоване не на підвищення цін, а на його вдосконалення, починаючи з первісної стадії [9, с. 5].

Крім таких високорозвинених країн, як Данія, Швеція і Фінляндія, М. М. Кажанов аналізував формування та діяльність контрольних союзів у Російській імперії [8, с. 601–602; 9, с. 8–9]. Дослідник зауважував, що подібні союзи могли формувати лише великі господарства капіталістичного типу. А в Російській імперії переважали консервативні поміщицькі господарства, які не мали бажання об'єднуватися в такі союзи (за винятком західносибірських губерній, де із прокладенням залізничних шляхів кількість маслобоєнь значно зросла (4 у 1895 р. і більше ніж 330 у 1900 р.) [2, с. 811]. Спроби ж організувати контрольні союзи з дрібних господарств, як правило, були марні через відсутність достатньої кількості кваліфікованих спеціалістів (контроль-асистентів).

М. М. Кажанов у своїх дослідженнях поєднував агротехнічні, зоотехнічні, економічні наукові проблеми, приділяючи основну увагу організаційному аспекту, зокрема досягненню позитивного економічного результату – отримання максимального прибутку. І тому науковець постійно доводив, що технічно-науковий прогрес (зокрема і в молочопереробному виробництві) неможливий без ґрунтовного вивчення та ефективного застосування на практиці об'єктивних економічних законів, форм і методів керування та організації економіки. Зокрема, у дев'ятому розділі праці «Контрольні союзи молочних господарств, їх організація та функціонування» М. М. Кажанов розглядає на конкретних прикладах питання щодо вартості здійснення контролю в розглядуваних кооперативах, пов'язані зі зміною застосовуваних засобів виробництва, що безпосередньо змінюють і технологію виробництва молочарської продукції [9, с. 56–57].

На основі досліджень М. М. Кажанова можна зробити такі **висновки** щодо діяльності контрольних союзів молокопереробних господарств:

- 1) контрольні союзи – своєрідний різновид продуктивної кооперації, покликані раціонально організовувати молокопереробне виробництво;
- 2) дані союзи відіграють важливу роль у розвитку різних форм кооперування в галузі: кредитної, споживчої, збутової, переробної;
- 3) у разі відсутності сприятливих умов для становлення і розвитку контрольних союзів можливі їх тимчасові перехідні форми [Там само, с. 13].

Сучасний стан вітчизняного молокопереробного виробництва схожий на передумови формування продуктивної кооперації в європейських країнах у кінці XIX – на початку XX ст. Тому європейський досвід грамотного ринкового підходу до організації молокопереробного виробництва можна застосовувати в сучасних українських фермерських господарствах, звичайно з урахуванням теперішніх як національних, так і світових реалій, оскільки, як зазначав німецький дослідник Т. Брінкман, «статичний стан народного господарства в дійсності неможливий. Господарське життя, охоплене неперервним рухом, знаходиться в стані розвитку» [1, с. 40].

Формування контрольних союзів позитивно вплинуло на розвиток як тваринництва, так і молокопереробної галузі. Тому цілком логічно, що методи господарювання в контрольних союзах у тваринництві згодом стали застосовувати

і в інших галузях сільського господарства. Поступово еволюціонуючи, дані методи сприяють формуванню сучасних цивілізованих форм господарювання в економічно розвинених країнах.

Відтворення європейського досвіду організації господарювання у вітчизняній молокопереробній галузі безсумнівно сприятиме формуванню сучасних організаційних форм господарювання. А це позитивно впливатиме, у свою чергу, на формування вітчизняної концепції конкурентоспроможного розвитку як даної галузі, так і АПК загалом, сприятиме диверсифікації виробництва й збуту нашої молочної продукції на різних ринках (перш за все зовнішніх).

Бібліографічні посилання

1. **Бринкман Т.** Экономические основы организации сельскохозяйственных предприятий / Т. Бринкман; пер. с нем. Л. К. Солдатова; предисл. А. Чаянова. – М. : Экон. жизнь, 1926. – 224 с.
2. **Вернер К.** Молочное хозяйство / К. Вернер // Полн. энцикл. рус. сел. хозяйства и соприкас. с ним наук. – СПб., 1901. – Т. 5. – С. 806–811.
3. **Вульф К.** Контрольные товарищества (товарищества по контролю за производительностью крупного рогатого скота): полн. руководство к устройству и ведению контрольных товариществ по датским, германским и шведским образцам / К. Вульф; пер. с дат. С. П. Лемус; под ред. В. И. Лемуса. – М. : Агроном, 1911. – 165 с.
4. **Гаркавко В. К.** Контрольні союзи молочнотоварних господарств та їх роль в історії розвитку кооперації в галузі / В. К. Гаркавко // Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій. Спец. вип. Екон. науки. – К. : НУХТ, 2005. – № 17. – С. 75–77.
5. **Гаркавко В. К.** Організація контрольних союзів молочнотоварних господарств та роль контроль-асистентів в їхній діяльності / В. К. Гаркавко // Вісн. Од. нац. ун-ту. – О., 2006. – Т. 11, вип. 8. Економіка. – С. 22–26.
6. **Гаркавко В. К.** Про необхідність ретельного дослідження історичного досвіду організації контрольних союзів і кредитної кооперації молочнотоварних господарств / В. К. Гаркавко // Економіка: пробл. теорії та практики: зб. наук. пр. – Д., 2004. – Вип. 186, т. 1. – С. 15–19.
7. **Голуб Г. М.** З історії кооперативного руху на західноукраїнських землях у 20–30-ті рр. ХХ ст. (на прикладі молочарства) / Г. М. Голуб // Історія народ. господарства та екон. думки України : міжвід. зб. наук. пр. – К., 1994. – Вип. 26–27. – С. 87–95.
8. **Кажанов Н.** Контрольные союзы молочных хозяйств / Н. Кажанов // Полн. энцикл. рус. сел. хозяйства и соприкас. с ним наук. – СПб., 1912. – Т. 12. – С. 591–602.
9. **Контрольные союзы молочных хозяйств, их организация и ведение** / Сост. Н. Н. Кажановым. – СПб. : Изд. А. Ф. Девриена, 1911. – 64 с.
10. **Ханссон Н.** Деятельность контрольных союзов: руководство для контроль-ассистентов и членов контрольных союзов / Н. Ханссон. – 2-е изд.; пер. со швед. К. М. Жихаревой. – СПб. : Тип. В. Ф. Киршбаума (отд-ние), 1914. – 198 с.

Надійшла до редколегії 27.12.2013